

DAIKTAVARDIŠKASIS IR POLINKSNIŠKASIS *LABUI*
DABARTINĖJE LIETUVIŲ (RAŠTO) KALBOJE

Santrauka

Šiame straipsnyje aptariamas *labui*, kuris dabartinėje lietuvių (rašto) kalboje vartojamas kaip daiktavardžio forma ir kaip polinksnis. Remiamasi medžiaga, rinkta iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno*, sudaryto Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centre.

Iš tyrimo paaiškėjo, kad vienais atvejais daiktavardžio *labas* naudininko reikšmė yra aiški (*tarnauti visuotiniam labui; kartu veikia bendram visų labui*), kitais – blankesnė (*siunčia man mano labui*). Panašiai yra ir su polinksnio *labui* konstrukcijomis: be abejonių nekeliančių atvejų (*būtinai bendro gėrio labui*), esama tokių, kur *labui* galima suprasti ir kaip abstraktaus daiktavardžio formą, ir kaip polinksnį (*visa tai dariau tavo labui*).

Remiantis aiškiais ir pripažįstant mažiau aiškius (pereinamuosius) atvejus, daiktavardiškojo ir polinksniškojo *labui* vartoseną grįžta hierarchijų pagrindu, kur skiriamam nariui atstovauja aiškus daiktavardiškasis arba polinksniškasis *labui*.

Išnagrinėjus *labui* (*daiktavardiškasis* resp. *polinksniškasis*) vartoseną paaiškėjo, kad ji koreliuoja su gramatinių funkcijų hierarchija: *objektas* > *suplementas* (*aplinkybė*): *dativus sympatheticus* > *dativus commodi* > *kitos aplinkybės* (tikslas, priežastis) > *dativus ethicus*. Tai atliepia ir hierarchinius sintaksinės priklausomybės (*valdinys* > *modifikatorius*) skirtumus.

Matyti hierarchijų *asmuo* > *abstraktus daiktas* ir daiktavardiškasis *labui* > polinksnis *labui* koreliacija, kai *labui* eina objektu: daiktavardžio *labas* naudininkas tipiškai valdo asmenis žymintį daiktavardžio (arba jį pavaduojančio įvardžio) kilmininką (*būtinai visuomenės labui*), polinksnis *labui* – abstrakčių daiktavardžių kilmininką (*būtinai bendro gėrio labui; galią naudoti bendros gerovės labui*). Nors yra daugiau svyravimų tarp daiktavardiškojo ir polinksniškojo *labui*, panašios koreliacijos esama ir tais atvejais, kai *labui* yra aplinkybė: daiktavardiškasis *labui* paprastai vartojamas su asmenis pasakančiu daiktavardžio (įvardžio) kilmininku (*gyvenimą pašvęsti šeimos labui; sukūrė savo ir tautos labui*), polinksnio *labui* kilmininko valdinys dažnai reiškiamas abstrakčiu daiktavardžiu (ar jį atstojančiu įvardžiu) (*kiečiami jų pačių šviesesnės ateities labui; grožio labui septynžiedžius renka*), bet dėl sintaksinės kondensacijos kilmininkas gali žymėti ir gyvus daiktus (*atidavė mirčiai žmonių labui*).

Objektu einantis daiktavardžio *labas* naudininkas atitinka beneficento arba finityvo funkciją; esama atvejų, kai jis koreliuoja su patientu ar kontentyvu. Daiktavardžio *labas* naudininkas, einantis aplinkybe, paprastai žymi beneficentą, kartais – būdą. Polinksnio *labui* su kilmininku konstrukcijos, einančios objektu, žymi finityvą arba beneficentą, einančios aplinkybe – tipiškai tikslą.

Polinksnio *labui* konstrukcijos sinonimiškos naudininkui ir (arba) prielinksnio *dėl* konstrukcijoms (*būtinai bendro gėrio labui* (plg. *bendram gėriui*); *aukoti tikslų labui* (plg. *tikslams, dėl tikslų*); *darbuojasi reikalo labui* (plg. *dėl reikalo*)). Daiktavardiškasis *labui* su asmenis žyminčio daiktavardžio ar įvardžio kilmininku skiriasi nuo beneficento naudininko: *labui* pabrėžiamas semantinis naudos – gero darymo asmeniui – požymis (*būtinai visuomenės labui* (plg. *visuomenei*); *sukūrė kitų tautų labui* (plg. *kitoms tautoms*)).

Polinksnio *labui* konstrukcija su kilmininku, kaip turinti mažiau reikšmių, t. y. aiškesnė, skverbiasi į objekto naudininko raišką (vadinasi, į valentinę predikato struktūrą – sakinio branduolį), stumia aplinkybe einantį tikslo naudininką ir keičia tikslo prielinksnio *dėl* konstrukcijas dėl pastarųjų daugiafunkciškumo.

ESMINIAI ŽODŽIAI: daiktavardžio naudininkas, desemantizacija, polinksnis.

LORETA VAIČIULYTĖ-SEMĖNIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

loreta.semeniene@lki.lt